Ростислав Ляшенко
(Кіровоград)

СУЧАСНІ МОВОЗНАВЧІ СТУДІЇ ПРО ФОРМАЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПЕРФЕКТУ В ІНДОЄВРОПЕЙСЬКИХ МОВАХ

Здійснений аналіз формальних характеристик перфекту в індоєвропейських мовах. Особлива увага приділяється визначенню природи категорій виду та часу індоєвропейського дієслова в сучасній західній лінгвістичній парадигмі.

Ключові слова: *індоєвропейські мови, категорія виду дієслова, аорист, перфект, теперішній час.*

Осуществлён анализ формальных характеристик перфекта в индоевропейских языках. Основное внимание уделено определению природы категорий вида и времени индоевропейского глагола в современной западной лингвистической парадигме.

Ключевые слова: *индоевропейские языки, категория вида глагола, аорист, перфект, настоящее время.*

Rostyslav Lyashenko (Kirovohrad). MODERN LINGUISTIC STUDIOS ABOUT FORMAL CHARACTERISTICS OF PERFECT IN INDO-EUROPEAN LANGUAGES.

The article is devoted to the analysis of formal characteristics of perfect in Indo-European languages. Special attention is devoted to identifying of the nature of tense and aspect of Indo-European verb in modern western linguistic paradigm in which language phenomena are becoming more and more popular an object of research. Aspectual tense forms are not exceptional and are interpreted differently in linguistic circles. Terminology used to define the given notions often results at confusion among researchers because of an ambiguous status of the category of perfect. Thus, the issue of analysing formal and semantic characteristics of Indo-European perfect becomes a matter of linguistic interest and demands precise determination.

The article aims at analysis of approaches of modern western linguistic paradigm towards identifying of the nature of perfect in Indo-European languages, which is realised through solving of the following tasks. Firstly, aspectual tense forms are classified. Secondly, modern terminology of three-aspectual verbal system is presented. Finally,

tendencies of modern western linguistic studios to prove the existence of three-aspectual opposition of Proto-Indo-European aspectual tense forms of aorist, present and perfect are researched.

Key words: *Indo-European languages, category of aspect, aorist, present, perfect.*

У сучасному західному науковому просторі дедалі більша кількість мовознавців (John Hewson [7], Robert S.P. Beeks [2], Jay H.Jasanoff [9], James Clackson [3], Benjamin W. Fortson [6], Don Ringe [13], Andrew L.Sihler [14], Bernard Comrie [4, 5], Rodney Huddleston [8], Oswald Szemerényi [15], Jerzy Kuryłowicz [10] та Antoine Meillet [11]) обирає об'єктом своїх досліджень діахронічне вивчення мовних явищ. Не виняток і видо-часові категорії індоєвропейського (далі – ІЄ) дієслова, які неоднозначно тлумачаться в лінгвістичних колах.

Згідно з існуючими дослідженнями, у протоіндоєвропейській (далі - ПІЄ) мові існувала опозиція трьох видодієслівних форм: 1) *перфектної або статичної* (the Perfect) для позначення результату дії; 2) *теперішньої* (the Present) або *недоконаної* для позначення тривалої незавершеної дії, а також 3) *аористу* (the Aorist) або *доконаної* для маркування завершеної дії [7].

Уживана термінологія щодо запропонованих понять часто викликає плутанину серед дослідників через неоднозначний статус категорії перфекту. Тому питання з'ясування формальних та семантичних характеристик ІЄ перфекту – **актуальне** й таке, що вимагає чіткого визначення.

Аналіз існуючої літератури свідчить, що на сьогодні бракує фундаментальних досліджень стосовно формальних характеристик перфекту в ІЄ мовах, виконаних як вітчизняними, так і іноземними науковцями. Отже, **метою** статті є аналіз підходів західної мовознавчої парадигми до визначення природи перфекту в ІЄ мовах, зокрема його формальних характеристик.

Використання термінів у запропонованій статті базується на реконструйованому значенні відповідних форм у ПІЄ, а також на поняттях, широко вживаних у сучасній лінгвістиці, що маркують види дієслова та їх значення. У традиційній термінології ПІЄ види дієслів (статичні, доконані та недоконані) відомі як форми *перфекту*, *аористу* та *теперішнього* часів [2]. Ці терміни

походять від назв відповідних форм у давньогрецькій (також застосовуються до санскриту), а їх використання все ще розповсюджене в сучасному індоєвропейському мовознавстві. Табл. 1 демонструє існуючу систему ПІЄ термінології:

Таблиця 1.

Сучасна система термінології трьохаспектної дієслівної системи

Process	**Aspect**	**Aspect (traditional name)**	**Tense**	**Tense (traditional name)**
Stative	Stative	Perfect system	(unmarked)	Perfect tense
Eventive	Perfective	Aorist system	(unmarked)	Aorist tense
	Imperfective	Present system	Present	Present tense
			Past	Imperfect tense

Як видно з таблиці, *недоконаний вид* (the imperfective aspect), традиційно названий *теперішнім* “present,” використовувався для дії, що повторюється або триває, а також стану, типу *stí-stH2-(e)-[1] ‘вставати (декілька разів), вставати (поступово),’ *mn̥-yé- ‘обмірковувати, зважувати,’ *H1es- ‘be.’ *Доконаний вид* (perfective aspect) традиційно названий аористом “aorist,” виражав разову, завершену дію або процес, напр.- *steH2- ‘встати, прийти до кінця,’ *men- ‘думати, спадати на думку.’ *Статичний вид* (the stative aspect), визначений як *перфект* “perfect,” описує результат минулої дії та стан суб’єкта, напр.- *ste-stóH2- ‘бути в позиції стоячи,’ *me-món- ‘мати на думці’ [9] .

Термін *перфект* був запозичений від назви відповідної часової форми в латинській мові. Тоді як в латині поняття *перфекту* пов’язували з часовою формою, у ПІЄ з ним не існувало жодних подібних асоціацій. ПІЄ корені дієслів за своєю природою поділялися на *доконані* (як *steH2- ‘стояти’ and *men- ‘думати’) та *недоконані* (як *H1es- ‘бути’). До того ж ці базові види могли змінюватися шляхом використання таких морфологічних засобів, як аблаут, суфіксація та редуплікація. *Статичний вид* зазвичай був позначений редуплікацією та нульовою суфіксацією в однині

дійсного способу; мав також особові закінчення, що лише частково відрізнялися від інших видодієслівних форм [9].

На думку Ясанова, передбачити формування та існування від одного виду дієслова двох інших було практично неможливо. Наприклад, *H1es- ‘бути’ мало лише форму недоконаного виду. Шляхів утворення останньої існувало достатньо багато, зважаючи на додаткове значення ітератива (багаторазові виконання дії) та каузатива (спонукального стану). Таким чином, один корінь мав кілька недоконаних основ; разом з коренем *H1er- ‘рухатися’ існувала принаймні одна каузативна форма, *H1r̥-new- ‘приводити в рух’ і форма ітератива *H1r̥-sḱh- ‘виконувати рухи багаторазово’[9].

Професор Бікс наголошує на існуванні трьох дієслівних ПІЄ форм: *теперішньої* (з імперфектом), *аористу* та *перфектної* (можливо, з давноминулою формою), формування яких забезпечувалося засобами аугментації та редуплікації (повторенням кореня слова або його частини). Останній, на нашу думку, більш вартий уваги, враховуючи частоту його появи у формі *перфекту*, як наприклад: 1) **de-dork-e* ‘він побачив’ відповідає слову санскриту *daddrsa* та грецькому *dedorke*; 2) **ste-stoud-e* ‘він вдарився’ -готському *stai-staut*; 3) **hjle-h̥loudh-e* ‘він прийшов’ – грецькому *elelouthe* [2, с.253].

Бікс пропонує такі шляхи утворення (їх більше, ніж у перфекта та аориста) *теперішньої форми*: а) коренева теперішня форма (root present) атематичного[2] (ПІЄ **h₁es-ti* ‘бути’: санск. *asti,* хетт. *eszi,* грец. *esti,* латин. *est,* готс. *ist*) і тематичного типу (ПІЄ **sneig^{wh}-e* ‘сніжить’: лит. *sniega,* грец. *neiphei,* лат. *nlvit,*), що складається з одного кореня без суфіксів; б) редуплікована (ПІЄ **dd-deh₃-ti* ‘давати’: санск. *dadati,* грец. *didomi*); в) суфіксована (ПІЄ **mn-ei-,* **mn-i-* ‘думати’: санск. *manyate*) та г) форма з кореневою назальною **-n-* (ПІЄ **ku-n-es-ti* ‘to kiss’: грец. *kuneo,* хет. 3 ос.мн. *kuwassanzi*) [2, с. 254–261].

Аорист представлений професором Бікс у вигляді наступних трьох форм: тематичного, сигматичного *-s* та кореневого аориста. Останній складається з несуфіксованого кореня й закінчення, все ще часто використовується лише в індо-іранських мовах і частково залишається в грецькій та вірменській (**h₁e-d^{h}eh₁-t* ‘to put’: санск. *a-dha-t,* вірм. *ed,* грец. 1 ос. мн. *e-the-men*). Як наслідок застарілості

форми (корінь з тематичною флексією), збереглося мало прикладів тематичного аориста (*h_1e-uid-et* ‘to see’: санск. *dvidat,* грец. *eide*). Сигматичний аорист (із *s після кореня) можна знайти в індо-іранських, грецькій та слов’янських мовах. У латинській мові деякі з цих форм були реалізовані як перфектна часова форма: *h_1e-ueg^h-s- ‘to carry’: санск. *dvaks-am,* церков.-слов. *ves-'b,* лат. *vex-i* [2, с. 262–264].

Форма *перфектного* часу не мала суфіксів і утворювалася здебільшого за допомогою редуплікації в індо-іранських та грецькій, рідше в германських і без редуплікації, в латинській мовах. ПІЄ перфект мав наголошену *-*o*- в корені дієслів однини та нульовий ступінь редукції (аблаута) у множині [2, с. 265].

Професор Джеймс Клаксон наполягає на думці про існування **троїстої опозиції** в мовній системі ПІЄ, принаймні на пізньому етапі її розвитку у дієслівній системі якої домінантним вважався аспект, а не час [3, с. 133–135]. Від дієслівного кореня могло утворилося 3 основи, відомі як *теперішня* (the present), *аорист* (aorist) і *перфектна* (perfect) основи. Остання, що характеризувалась подвоєнням елементів слова (reduplication), з’явилася пізніше попередніх і набула семантичної сили. Згодом, вона стала фундаментом для появи перфекту в деяких ІЄ мовах, як напр. в англійській, і набула значення стану або результативності дії [3, с.121–122; 5, с. 93–95]. Інші мови, в свою чергу, також сформували давноминулий час (pluperfect) від перфектної основи. Але погляди вчених різняться у питанні, чи існували часові відмінності між двома категоріями (perfect vs. pluperfect) і чи було це початковою рисою [13, с. 25; 15, с. 298].

Функції *теперішньої* форми та *аористу* відмінні в маркуванні недоконаності (imperfective) і доконаності (perfective) дії відповідно [13, с.24–25]. Від *теперішньої* основи були сформовані теперішні та неперфектні часові форми. Імперфект виражав тривалу, незавершена дію в минулому, на противагу аористу, що виражав завершену дію в минулому [6, с.81]. Жодної теперішньої часової форми не було сформовано від *аориста*. Хоча деякі давні мови, такі як грецька періоду Гомера, зберегли цю троїсту систему з незначними змінами [14, с.564–268], в більшості інших ІЄ мов певні зміни загалом спричинили скорочення відмінностей між категоріями часу та аспекта.

Х'юсон наполягає на альтернативному підході до визначення аспекту в ІЄ мовах, пропонуючи три чітко розмежованих морфо-синтактичні форми виду, притаманні ІЄ типові [7]:

1. *Аналітичний вид* – формується додаванням допоміжного дієслова позначеного маркером часу, до лексичного (головного) дієслово, як-от, в англійській мові *I have spoken.*

2. *Синтетичний вид* – виражений одним словом, яке позначається для часу та аспекту засобами суфіксації, наприклад, у класичній латинській мові, де *amaui, amauerat, amauero* є перфектними формами відповідно до іманентних форм *amo, amabat, amabo*. У парадигмі цих форм фонологічне /***u***/ позначає перфектний аспект. У слов'янських мовах синтетичний аспект має тенденцію до позначення префіксацією або превербальним (додієслівним) елементом (preverb), як напр., у російській «по-» у слові «попивать». Їх використання стало здебільшого граматикалізованим.

Як вважає Х'юсон, не існує різниці між синтетичним (лат.-*amaui*) і аналітичним перфектом (англ. *I have loved*), як можна побачити в перфектних формах латинського пасиву, який є аналітичним (*amatus sum* "I have been loved"), а активний перфект є синтетичним (*amaui* "I have loved"). Хадлстон унаочнює вищесказане таким прикладом для порівняння: «Якщо ми беремо столовий ніж для того, щоб закрутити болта, чи маємо ми, як наслідок, називати його викруткою?» [8]. Відповідно до цього не доречно «чіпляти ярлик» певного часу до всіх дієслів, які наприклад, виражають майбутню дію: *I leave for Montreal on Saturday*, де *leave* виражатиме майбутній час. З тих самих причин *I have read that book* може вважатися минулим часом, незважаючи на той факт, що саме *теперішній,* а не минулий час є маркованим вживанням допоміжного дієслова [7]. Отже, вибір засобів вираження дії не впливає на семантичне значення дієслова.

Однак зазначена вище точка зору не враховує той факт, що використання допоміжного дієслова є ознакою зовсім іншого процесу в порівнянні з суфіксацією. Це доведено існуванням у пізній латинській мові синтетичного аспекту пасивного допоміжного дієслова, який коливається між *amatus sum* у класичній латині і *amatus fui* з допоміжним дієсловом у перфекті. Саме поява останньої, подвоєної форми перфекту, неможливої в синтетичному аспекті, вважається каталізатором розвитку аналітичних форм перфекту

активного стану (*habeo amatum* > *Fr j`ai aime*) сучасних мов романської групи. Варто також зазначити, що, попри те, що існування складних конструкцій аналітичних аспектів (*I will have been speaking*) є досить природним явищем, подібні конструкції синтетичних аспектів зазвичай не виникають в ІЄ мовах [7] .

До категорії синтетичного аспекту ми можемо віднести також слов'янські *ітеративи* (від лат. iteratio — повторювання), до коренів яких звичайним чином додається суфікс для того, щоб утворити недоконаний вид від дієслова, що вже стало доконаним через операцію Aktionsart (лексичного вираження аспекту [1]), як у таких прикладах у російській мові: недоконаний вид – *пить*, доконаний вид – ***по****пить*, ітеративний вид – ***по****пи****ва****ть*. Формування ітеративів шляхом злиття доконаного і недоконаного видів є вираженням послідовності завершених дій [7, с.15].

3. Дієслова *лексичного виду* (від нім.- «Aktionsart») мають видо-формуючу силу лексичного значення і формуються шляхом додавання додієслівних (preverbs) або звичайних часток (particles), які можуть видозмінювати лексичний вид дієслова. У більшості слов'янських мов додієслівна частка, приєднана як префікс, відіграє функцію *«перфективайзера»* (perfectivizer – маркера утворення доконаного виду), реалізуючи доконані видодієслівні форми (порівняно з недоконаними формами, де наприклад, додієслівна частка *по-* додається до російського *пить* (недок.), для утворення доконаного виду *попить*) [10, 91-92].

Додієслівні частки, що додаються для утворення лексичного виду, є за походженням лексичними елементами, які стали граматикалізованими для формування доконаного та недоконаного виду в деяких мовах, зокрема в російській: *пить*, *попить*, або *писал*, *написал*. В інших неслов'янских мовах додієслівні частки зазвичай не виконують подібну граматичну *«перфективізуючу»* операцію, але мають результатом або ж лексичний контраст (див. Мейє [1953, с.204]), або опозицію індетермінантних та детермінантних форм (Indeterminate vs. Determinate), як у латинскій *facio* «я роблю» (Indeterminate) та *perficio* "доводжу до кінця, завершую" (Determinate). Іншими словами, цей тип лексичного виду в ІЄ мовах, крім слов'янських, скоріше створює лексичний, ніж граматичний, контраст. У слов'янських мовах ця істотна лексична різниця використовувалася для контрасту опозиції

доконаного та недоконаного виду, як і в мовах пушту, циганській, угорській, латвійській та литовській [7].

Наведені нижче приклади, зокрема у польській *Jan rozchyla drzwi* ‘Іван нещільно закриває двері або залишає двері нещільно закритими’, *Jan obejmuje Marię wpół* ‘Іван кладе або тримає руки на талії Мері’, *Jan wyciąga rękę* ‘Іван випрямляє руку або тримає її випрямленою’, *Jan się nachyla* ‘Іван нахиляється вперед або нахилений вперед’ [12, с.312], а також у російській *снег покрывает крыши* можуть позначати як процес, так і результативний стан.

Отже, наведені вище приклади є продуктом збігу між системами часу і виду. В результаті цього збігу виникають складнощі в розрізненні значень трьох форм (*перфекта*, *аориста* та *теперішнього*). Цікавим фактом є те, що поряд із збігом між системами часу і виду існував також збіг між системами виду та стану. Як зазначав А. Мейє [11], згодом розглядав Кирилович [10], морфологія активного й пасивного станів спільна для ІЄ мов. Наприклад, в англійській мові *I am finished* може тлумачитись як активний перфект або пасивна теперішня форма. Цей збіг має також раціональне пояснення тим, що обидві форми перфекту і пасиву виражають завершений етап дії, де пасивний стан спрямовує кінцеву точку дії (patient) до агента (agent), а перфект, навпаки, виражає подію ретроспективно, або як ту, що розглядається з точки зору її мети (goal) [10, 11].

Незважаючи на те, що перфект і доконаний вид можуть співіснувати в одній формі, як підкреслив Кирилович [10], важливо встановити, що вони є різними категоріями. Доконаний вид обов’язково виражає дію, яка завершена, тоді як перфект, попри те, що фактично виражає завершену дію, може мати додаткове семантичне значення (результату, тривалості). У слов’янських мовах також розрізняють аналітичні перфектні форми (з допоміжними дієсловами) та синтетичні форми доконаного виду (з префіксами лексичного виду). Сербо-хорватські мови сформували обидві аналітичні форми вираження минулого і майбутнього з допоміжними дієсловами, натомість окремий ряд слов’янських мов (східні і західні) сформували аналітичні форми вираження минулого, а їх майбутній доконаний вид із синтетичною формою доконаного виду теперішнього часу, як у чеській мові, з дієприкметником минулого часу *psal* і *napsal*, що залежать від

допоміжного дієслова теперішнього часу *jsem* “I am” [4, с.107]. Отже, ці порівняння зі слов’янськими мовами важливі для демонстрації того, що ІЄ мовам притаманні як перфектні, так і форми доконаного виду, позначені аналітично так й синтетично.

Як бачимо, точки зору більшості мовознавців [7; 2; 9; 3] збігаються щодо існування троїстої опозиції ПІЄ видодієслівних форм *аориста*, *теперішнього* й *перфекта*. Погляди, однак, різняться щодо засобів вираження, розпізнавання цих форм та питань їх співснування, спричинених збігом категорій часу та виду, інколи виду і стану та різновекторністю розвитку окремих ІЄ мов. У результаті виникають труднощі інтерпретації тієї чи іншої видодієслівної форми та її асоціації з однією з трьох визначених видів ІЄ дієслова. Переважно всі сучасні ІЄ мови частково зберегли ці видодієслівні форми, що пройшли різні етапи еволюції, формуючи на її шляху або ж реалізацію, або, навпаки, зблідження певних семантичних значень, утворюючи нові видочасові похідні.

---

[1]У наукових колах існує значне розходження у поглядах на розвиток гортанних приголосних у ПІЄ та кількість, щодо того, як саме вони вимовлялись, як протежити їх виникнення і як краще їх графічно зобразити. Традиційно виділяють три основні гортанні приголосні, які можуть бути позначені як H1, H2, та H3. З них, H1 міг бути придиховим /h/ або твердим приступом; H2, імовірно, був фарингальним фрикативним приголосним на зразок арабського /ḫ/ в слові ḫams ‘п’ять’; H3, незалежно від особливостей вимови, можливо, був дзвінким приголосним. Принциповими якостями, які ці приголосні залишили поза анатолійською мовою, є якість та довгота суміжних голосних, у результаті чого H2 змінювала суміжну e на a, а H3, очевидно e на o, тоді як усі гортанні подовжували попередню приголосну в спільному складі. В анатолійській H2 і H3 нагадують /ḫ/, принаймі в деяких позиціях.

[2]В ІЄ лінгвістиці, тематичним словом називається слово з притаманною тематичною голосною /*e/ та /*o/ від аблаута перед закінченням ПІЄ слова. Іменники, прикметники та дієслова в ІЄ мовах з такою голосною тематичні, а ті, що без, – атематичними. В широкому сенсі, тематична голосна є голосною в кінці кореня ІЄ слова.

Список літератури:

1. Aarts B. *The Oxford Dictionary of English Grammar* / Bas Aarts, Chalker S., Weiner E. –[2 ed.] – Oxford : Oxford University Press, 2014.– 464 p.

2. Beekes Robert S.P. *Comparative Indo-European Linguistics*: An Introduction / Robert Stephen Paul Beekes; [revised and corrected by Michiel de Vaan.- -Rev.ed.]. – Amsterdam. Philadelphia : John Benjamins Publishing, 2011. – 415 p.

3. Clackson J. *Indo-European Linguistics*: An Introduction/ James Clackson. – Cambridge: Cambridge University Press, 2007. – 260 p.

4. Comrie B. *Aspect: An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems* / Bernard Comrie. – Cambridge: Cambridge University Press, 1976. – 142 p.

5. Comrie B. *Tense* / Bernard Comrie. – Cambridge : Cambridge University Press, 1985.– 139 c.

6. Fortson B. W. IV. *Indo-European Language and Culture:* An Introduction / Benjamin Fortson W. IV; .–Oxford : Blackwell Publishing, 2004. – 568 p.

7. Hewson J. *Tense and Aspect in Indo-European languages*: theory, typology, diachrony /John Hewson, Vit Bubenik. – Amsterdam; /Philadelphia : John Benjamins Publishing 1982. – 403 p.

8. Huddleston R. The Verb [71–212] // *The Cambridge Grammar of the English Language* /Rodney Huddleston /[ed. by Rodney Huddleston, Geoffrey K. Pullum et al.]. – Cambridge : Cambridge University Press, 2002. – 1842 c.

9. Jasanoff J. H. *Hittite and the Indo-European verb* / Jay H. Jasanoff [Oxford linguistics]. – Oxford : Oxford University Press, 2005. – 270 p

10. Kuryłowicz J. *The Inflectional categories of Indo-European* [91-92] / Jerzy Kuryłowicz. – Heidelberg : Carl Winter, 1964.

11. Meillet A. *Introduction à l'étude comparative des langues indo-péennes* / Antoine Meillet. – Paris : Hachette et cie, 1953. – 434 p.

12. Proeme H. *Studies in Slavic and General Linguistics*; [vol.1, On aspectual pairs in Polish, 299-314] / Henk Proeme, Barentsen A. A., Groen B. M., Sprenger R. – Radopi publishing, 1980. – 472 p.

13. Ringe D. *From Proto-Indo-European to Proto-Germanic*; [A Linguistic History of English, 1] / Don Ringe. – Oxford : Oxford University Press, 2006. – 355 p.

14. Sihler A. *New Comparative Grammar of Greek and Latin* /Andrew Sihler. – Oxford : Blackwell Publishing, 1995. – 720 p.

15. Szemerényi O. J. L. *Introduction to Indo-European Linguistics* / Oswald J. L. Szemerényi.; [trans. by David and Irene Morgan Jones] – Oxford: Oxford University Press, 1996. – 352 p.